

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN DÜŞÜNSEL TARİHİ

Necla ODYAKMAZ*

The History of The Freedom of Press

The press that includes the social responsibility can be free. Freedom Of press ia an utopia for Turkey, because there are some poroblems related to education of journalists, editorial independence etc.Turkish press, as the other on the world, has never achieved independence and freedom and there is no hope for the future. Freedom of the press limited by the hegemony of the state, ideologies, economical forces and other hegemonic and dominant structures.

Key words: Freeedom of press, Turkish press,

.....

Giriş:

Her kavramın tarihi vardır, bir de kavramın tarihinin tarihi. İkincisi, birincinin seçilen orta yerlerinden bir yerden başlar hep. Bir de

---

*Araş.Gör., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

çözümlemeleri sorunlu kavramlar vardır. ‘öz’ gibi ‘insan doğası’ gibi, ‘eşitlik’ gibi... ‘Özgürlük’ kavramı da bunlardan biridir.

Özgürlük kavramı ve olası bir özgürlük yaşantısı hep belli bir kültür çevresi, çağı ve akımlarınca belirlenir. Özgürlüğü algılayış biçimiyle, içinde bulunulan kültürel-siyasal süreçler arasında sıkı bir ilişki bulunur. Yunan Polis’ine, Roma Res Publica’sına, Katolik Feodalliğe, Sünni İslamlaşma, Rönesans ve Reform Avrupa’sına ve de, ister aydınlanmacı, olgucu, idealist, toplumcu ve bireyci olabilen tüm modern çağ zihinlerine bakın, hepsinde ayrı ve pek çok özgürlük anlayışı bulunur. “Ve yine çeşit çeşit arzular, zevkler ve acılar bulunacak, en başta çocuklarda, kadınlarda ve kölelerde, ve şu sözde özgür adam olanların ayak takımında.”(Platon, 2002) Platon bu sözüyle Yunanlıların özgürlüğe bakış açılarını yansıtıyor. Özgürlüğü köleliğe dayandırıyorlar. Onlara göre kölelerin, kadınların ve çocukların özgürlüğe ihtiyacı var, erkekler zaten agoralarda, çeşitli toplanma alanlarında biraraya gelip seslerini duyurabiliyor ve yönetimde söz sahibi olabiliyorlar bu nedenle özgürlüğe ihtiyaçları yok. Günümüze bakarsak da durumun değişmediğini görürüz. Bugün de kadın haklarından, çocuk haklarından, hayvan haklarından söz ediliyor. Fakat erkek haklarından söz eden yok. Çünkü erkek egemen bir toplumda yaşıyoruz ve erkekler tüm haklarını kullanabiliyorlar. Ezilen hep kadınlar, çocuklar ve hayvanlar oluyor. Onların özgürlüğe, haklarının korunmaya ihtiyacı var. Özgürlük onlarla özdeşleşiyor.

Roma Stoa'sının kayıtsız özgürlük anlayışı, Roma İmparatorluğu'nun siyasi itaat geleneğine, eş deyişle Roma Üçlemesine ekleniyordu. Stoist düşünce, bir köleye kraldan daha özgür olabileceğini bildiriyordu. Salt zorunlukçu olan Stoacılar, duygulanımların salt irademize bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Onlara göre irademiz vücudumuzu eğitebilir, duygulanımlarımıza kesin olarak egemen olabilirdi. Nitekim stoacı köle Epiktetos, bacağına kırık efendisine, yüzünü bile buruşturmadan, "bu kadar oynarsan bacağıma kırarsın dememiş miydim?" diye mırıldanmıştı.(Hançerlioğlu, 1970:177) Özgürlük içte, içerlerde anlayışı, ruhtadır görüşü mevcut düzeni meşrulaştırma işlevi görüyordu. Roma evrenseldir, O'na itaat ve yurttaş olma dünyasal özgürlüğü elde ediş anlamına geliyordu. İster, St. Agustinus-Platon, ister St. Thomas- Aristoteles çizgisinde olsun, katolik hıristiyan feodalitesi, politik özgürlüğü evrensel tanrı devletine ve onun ruhban temsilcilerine bağlı olmaya indirgiyordu. Protestan reformunun önder kuramcılarını, Agustinuscu bir tavırla, insan özgürlüğü ve iradesi gibi nosyonları tanımadılar. İslam toplumunda özgürlük karşıtlığı cebriye ve eşariye (kadercilik, Gazali) akımlarınca temsil edildi. Kadercilik anlayışında, insan özgür değildi, herşey Allah'ın isteğiyle oluyor ve O istemezse yaprak dahi düşmüyordu. Kaderiye ve Mutezile ise birey özgürlüğünü, onun sorumlu olduğu gerekçesiyle savunuyorlardı. Bu akımların savunucularına göre, Allah, insana cennet gibi bir ödül, cehennem gibi bir ceza verdiyse ve bu dünyada yaptıklarından dolayı ödüllendiriyor veya

cezalandırıyorsa, ona seçim yapma özgürlüğü de tanınmalıdır ve tanımıştır. Sorumluluk yüklemek, özgürlüğü de beraberinde getirir. Kapitalizmin gelişim süreci burjuva özgürlük anlayışını ortaya çıkarıyordu.

Siyasi Liberalizmin kurucusu John Locke'a göre özgürlük, geri kalan her şeyin temelidir ve özgürlük sınırlarını bilerek yaşamaktır. (Locke, 2002)

Birey hak ve özgürlüklerini, tüm diğer toplumsallıkların önüne koyan modern ideoloji olarak liberalizmin kelime anlamı da özgürlükçülüktür. Bu öğretiye göre, bireye, bireyin hak ve özgürlüklerine, bireyin faaliyetlerinde özgürlüğe imtiyazlı bir yer vermek gerekir. İktisadi liberalizm, ekonomik alanda kendiliğinden oluşan doğal bir düzenin varolduğu iddiasındadır. İnsan özgür davrandığında, doğal iktisadi düzenin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Liberal görüşe göre, bireysel çıkarlarla toplum çıkarları çakışır, bu nedenle insan, kendisine en fazla özgürlük tanınması gereken varlıktır, devlet bir takım müdahalelerle bireyler arasındaki rekabetin serbestçe işlenmesini engellememelidir. Siyasi Liberalizm ise siyasi iktidarın müdahalesinin bireysel faaliyetlerin düzenlenmesi ve korunmasına yönelik görevlerle sınırlı kalması, özel teşebbüsü kısıtlayacak her türlü müdahalecilikten kaçınılması gerektiği ilkesine dayanır, ideal yönetim tarzı olarak temsili ve parlamenter demokraside, devletin, bireyin vazgeçilmez hak ve özgürlüklerini, özellikle de mülkiyet hakkını resmen güvence altına alan hukuka tabi olması gerektiğini savunur. (Cevizci, 2000:210)

Liberal özgürlük anlayışı burjuva özgürlük anlayışıdır. Burjuva ya da liberal özgürlük anlayışına “Nefatif Özgürlük” denmektedir. Bu anlayışa göre, özgürlük; sınırlanmamak anlamına geliyor. Örneğin mülkiyetin sınırlanmaması gibi. Locke, Smith, Hayek gibi liberaller bu anlayışa sahip düşünürler olarak öne çıkar.

Diğer bir özgürlük anlayışı “Pozitif Özgürlük” görüşüdür. Burada kendi kendini belirleme, aktif özne olma ön plandadır. Spinoza’nın, Kant’m ve Hegel’in özgürlük anlayışları bunun örneğidir. Spinoza’da kendi kendini belirleyen cevher ya da bütünün kendisi, Kant’ta kendini belirleyen ödev ahlakı, Hegel’de evrilen tin özgürlüğü temsil ederler. Marx ise, birey özgürlüğünün gelişimini bir aradalıkla olanaklı görür ve her türden burjuva özgürlük anlayışını, onların ticari olduğu düşüncesiyle yadsır. Nietzsche ise özgürlüğü tümüyle yadsır. Teknik sosyal bilim (doğabilimsel model ya da Pozitivizm) insandan özgürlüğü esirgemiştir. Çağımızda varoluşçuluk ise insanın özgürlüğe mahkumiyetinden sözeder.

Spinoza önce şu gerçeği ortaya atıyor: öz varlıkta(nefis) özgür bir irade yoktur. Öz varlığın bir şeyi ya da başka bir şeyi istemesi nedenle gerektirilmiş olup o neden de başka bir nedenle gerektirilmiştir ve bu sonsuz olarak böyle gider.

Descartes’çı Spinoza’yı Descartes’tan ayıran özellik bu zorunluluğu Tanrıya kadar götürmesidir. Spinoza, bu açıdan eski Yunan düşünceleriyle birleşiyor. Tanrı da (Eski Yunan’da Tanrılar da) bu

zorunluluğa bağlıdır. Descartes bütün bilgilerin temelinde Tanrı özgürlüğünü buluyordu. Descartes'a göre gerçek özgürlük Tanrıdaydı. Spinoza'nın doğa Tanrısı ise zorunlu olarak vardır ve her şeyi özgür iradesiyle değil, tabiatından gelen bir zorunlulukla belirlemiştir.

Spinoza bu düşüncesini, Etika'nın birinci bölümüne yazdığı ekte şöyle açıklıyor: insan kendi isteklerini güden nedenleri bilmedikleri için, kendilerini özgür sanırlar. Çevrelerindeki herşeyin de kendileri için yapıldığını kafalarına koymuşlardır. Bundan dolayıdır ki, kendi özgürlüklerine benzer, güçlü bir özgürlüğün, hep kendilerini düşünüp kendileri için çalıştığına inanırlar. Bu üstün varlığın ne kendisini, ne nedenini, ne düşünce biçimini bilirler. Bu nedenle ona, kendi biçimlerini, kendi nedenlerini, kendi düşüncelerini yakıştırırlar.

Spinoza'ya göre Tanrı, doğa demektir. Doğa var olmak için kendinden başka bir şeyi gereksemeyen şeydir. Her şey bu tek varlıktan zorunlulukla meydana gelmiştir. Zorunluluk, doğanın tabiatında vardır ve doğa ne yapmışsa bu zorunluluktan dolayı yapmıştır. Özgürlük yoktur. Spinoza Etika'nın son bölümüne şu başlığı vermiştir: "Aklın Gücü ya da İnsanın Özgürlüğü Üstüne" Spinoza'nın bu bölümde üstünde durduğu üç gerçek vardır:

- İnsanın özgürlüğü, aklın gücünde belirir.
- Aklın gücü bilgiyle gerçekleşir.
- Aklın gücü, salt (mutlak) bir güç değil, görelidir.

XVIII. yüzyıl aydınlanmasına uygun olarak Fransa’da yayınlanan “Akla Göre Düzenlenmiş Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi”, o dönemin ünlü düşünürlerini bir araya getiriyordu. 1780 yılında 35 cilt olarak yayınlanan ansiklopedide d’Alembert, Diderot, Voltaire, Rousseau, Baron d’Holbach’ın emeği vardı.

François Marie Voltaire, ansiklopedinin özgürlük maddesinde topun ağzına bir adam koyuyor. Bu adam topun sesini işitmemezlik edemez. Aynı zamanda zorunlu olarak ölmek ister. İsteği gereğince, ölmek için, topun ağzından kaçamayacak ve zorunlu olarak ölecektir. Öyleyse özgürlük “İradenin kesin bir zorunlulukla dilediği şeyi yapmak gücünden ibaret”tir. Özgürlük “canının istediğini yapmak gücünden başka bir şey değil”dir. (Hançerlioğlu, 1970:198)

Jean Jacques Rousseau’ya göre ilkel insan eşit ve özgürdü. Toplumsal insan da eşit haklarla yapacağı sözleşme ve yasalarla kendi özgürlüğünü kendisi sağlayacaktır. Tek devlet biçimi halk egemenliğidir. Toplumda herkes aklının yasasına uyar. Bilindiği gibi Rousseau akılcıdır, akılsa ortaktır, bu yüzden aklına uyan herkes aynı şeyi yapacak ve isteyecek demektir. İnsan aklının almadığı şeylere zorlanamaz. Genel özgürlüklerinden vazgeçen kişiler, genel iyiliği ancak kendi çıkarlarıyla uyduğu oranda isterler. Öyleyse insanlar başka çıkarlarını sağlamak için özgürlük çıkarından vaz geçeceklerdir. Gerçek siyasa bu uyuşmaya dayanır. Çeşitli gelenek, görenek ve toprak koşulları, çeşitli yasalar gerektirir. İnsan kişisel yorgunluğunu azaltmak için uygarlığı istemiş, oysa

uygarlık ondan daha büyük yorgunluklar isteyerek onu aldatmıştır. Başlangıçta doğal özgürlük, töre, eşitlik vardı. Mülkiyetin ortaya çıkması uygar toplumları doğurdu ve özgürlüğün, törenin, eşitliğin çöküntüsü başladı. Devlet baskısı bu çöküşün en yüksek noktasıdır. Bunun sonu ya kölelik ya da ereksel bir düzenle baskının yok edilmesi olacaktır. (Hançerlioğlu, 1970:205)

1789'da yayımlanan İnsan Hakları Bildirisi'nin birinci maddesi özgürlük üzerinedir ve "İnsan özgür doğar, özgür yaşar..." der.

Bildirinin özgürlük tanımına şöylece:

"Başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilmek." Bu tanımda özgürlük bir hayli kısıtlıdır. Başkaları kimlerdir? Başkalarına zarar vermek ne demektir? İnsan, kendinden başka olan o kişilere zarar vermeden istediğini nasıl yapabilir? Nitekim 1818 Connecticut Anayasası bu soruları daha da pekiştirmiştir. "Her yurttaş, her konudaki düşüncelerini serbestçe konuşmak, yazmak ve yaymak hakkını taşır, ancak bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından da sorumludur." Büyük Fransız Devriminden etkilenen bütün yasalar, ilk maddelerinde özgürlüğün tanımını kullanmışlardır. Görünüş şudur: Özgürlük doğaldır, ama bu özgürlük sorumluluğu gerektirir. Gene bu özgürlük başkalarına zarar vermemelidir... Bu ilkeleri sağlamak için de, örneğin yüz maddelik bir yasa, ilk maddesinde ortaya attığı özgürlük ilkesini, geriye kalan doksandokuz maddesiyle kısıtlamaya çalışmaktadır.(Hançerlioğlu, 1970:208)

Basın Özgürlüğü Tarihi

Yazıya sansür uygulaması el yazmalı kültürde de vardı. Buna ilk hedef olanlar filozoflardır. İ.Ö. 5. Yüzyılda tanrılara hakaret suçuyla Pitagor sürgüne gönderilmiş, eserleri de herkesin gözü önünde yakılmıştır. Roma imparatorları da bu konuda Yunan devlet büyüklerinden geri kalmıyorlardı. Tocinnes Kleberg'in yazdığına göre, "Augustus zamanında, büyük bir olasılıkla İ.Ö. 8. Yüzyıldan az önce, sözünü esirgemeyen coşkulu konuşmacı Tito Labieno'nun bütün yazıları yakılmıştı. Yaşlı Seneca, "Bu, o zamana kadar hiç görülmemiş bir ceza idi" demiştir.

Yine de eski çağlarda suçlanan yazıların az sayıda kopyalarının bulunması ve böylece kamuoyunu etkileyememesi yüzünden sansür, tipografik kültürde olduğundan daha az etkili olmuştur. Nitekim, tipografik kültürde , dinsel ve sivil güçler basılmış kitapları kısa sürede inceleyecek bir örgüt kurmuşlardır.

İlk laik sansür bürosu 1486'da Magonza'da kurulmuş ve ilk index librorum prohibitorum (yasaklı yayımlar) 1559'da kilise tarafından resmen yayınlanmıştır. Dinsel sansür, bölücü ve dine karşı metinleri baskı altına alırken, politik sansür de baştaki güçleri kabul etmeyen ya da salt eleştiren yazıları vuruyordu. Eisestein'in anımsattığı gibi 1600 ile 1756 yılları arasında Fransa'nın Bastille Hapishanesinde yazar, basımcı, kitapçı olarak 800 kişi bulunuyordu. Febvre ve Martine'e göre, "o yüzyıllarda yaşamları boyunca en az bir kere hapse girmeyen kitapçı ya da basımcı

yoktur.”(Baldini, 2000:77) Bu aşamada, devletin düzenleyici rolünün incelenmesi yerinde olacaktır. Kapitalist liberal demokrasilerde devletin konumu ile ilgili olarak çoğulcu görüş çerçevesinde ortaya atılmış değişik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çerçevedeki yaklaşımların kimi, devleti pasif bir hakem olarak tanımlarken, kimisi ise, devleti, politika sürecinde daha aktif olarak görmektedir. Aktif konumu savunanlar, devletin politika sürecinde kamu çıkarını ön plana alan bir aktör olduğunun ve böylece karşıt çıkarılara kamu hizmeti ilkeleri çerçevesinde eşit muamele ederek rasyonel politikalar ürettiğinin ileri sürmektedirler. Diğer bir çoğulcu yaklaşım ise devleti, programlarını yürütmeyi amaçlayan seçilmiş siyasetçilerin elinde bir araç olarak tanımlamaktadır. Aslında vurgu nerede olursa olsun, tüm çoğulcular devletin tarafsızlığının altını çizmektedirler. Çoğulculara göre devletin iletişim alanında çok önemli işlevleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin yasal düzeninin sağlanması, sürdürmesi ve mülkiyet haklarını tanımlamasıdır. İkincisi ise, devletin iletişim alanına en azından çok geniş bir yasal düzenleme getirme hakkının olduğu kabul edilmektedir. Üçüncü olarak da, devlet, sistemin içindeki diğer aktörlerin üzerinde meşru müdahale gücüne sahiptir.

Buna karşılık, yapısal Marksistler ve yeni-çoğulcular, büyük sermayenin, devletin karşısında, oldukça ayrıcalıklı bir konuma ya da yapısal güce sahip olduğunu savunmaktadırlar. Çoğulcu yaklaşıma yöneltilen eleştirilerin merkezinde ise kapitalist ekonomilerde liberal demokratik devletin üzerindeki informel baskılar yer almaktadır. Böylece

yeni-çoğulcular ve yapısal Marksistler, devlet ile büyük sermaye arasındaki ilişkinin doğasına ilişkin aşağıdaki göndermeleri yapmaktadırlar:

-Devletin düzenleyici ya da yönetici gücü, sermayenin özerklik ve kendi kendini denetim yönündeki talepleri nedeniyle, belirli bir ölçüde sınırlanmaktadır. Gerçekten de, devletin düzenleme eğilimleri, kendi kendini denetim alternatifinin yararları nedeniyle azaltılmaktadır.

-Sermaye devletin kendi çıkarlarına yarayacak politikaları üretmesini bekleyebilir. Örneğin, devlet, mülkiyet haklarını koruyucu ve yatırımları teşvik edici bir dizi önlemler alabilir.

-Devletin üzerinde sermaye kaynaklı bazı gizli kapaklı baskılar olabilir. Kapitalist sistemde politika yapımcıları, ekonomik refahı arttıracak koşulları geliştirmekle ilgilenmektedirler. Bu noktada yeni-çoğulcular, politika yapımcılarının sermaye çıkarları konusunda çok hassas davrandıklarını savunurlarken, yapısal Marksistler, sermayenin politika yapımcılarını ele geçirdiğini vurgulamaktadırlar.

Aslında çoğulcu, yeni-çoğulcu ve yapısal Marksist görüşlerin arasından uygun bir çözümleme yapabilmek için, kamu politikası oluşum sürecinin içerisinde yer alan politika toplulukları ve politika şebekelerinin yapılarını incelemek gerekmektedir. Politika toplulukları ve politika şebekeleri, devlet ile temel ekonomik, siyasal ve sosyal aktörler arasındaki bağlantıların yapılarının belirlendiği ve ilişkilerin doğasının ortaya çıktığı bir platform oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, bu tür topluluk ya da

şebekelerin açıklık ya da kapalılık derecelerinin irdelenmesi önem kazanmaktadır. Özellikle, belirli çıkar gruplarının çoğulcu bir ortamda mücadele edebilme olanaklarının sağlanması yapısal anlamda çok önemli olmaktadır. (Çaplı, 1995: 15-17) “Düşünce ve görüşlerin özgürce iletilmesi, insanın en değerli varlıklarından biridir. O halde her yurttaş, yasa ile belirlenen durumlar dışında, özgürce konuşabilir, yazabilir, basabilir.” 24 Ağustos 1789’da kabul edilen ve bugün de hala Fransa’da basın özgürlüğünün kurucu metni olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 11. Maddesi bu şekildedir.

Metni kaleme alan Dük de la Rochefoucould d’Enville, tartışmalar sırasında “bağnazlığı” yıktıktan sonra “zorbalığı” da geçersiz kılan basını övmüştü. Ve sadece Robespierre, sonuna kadar kısıtlamaya karşı çıkmış, “Yeryüzünde bu maddeyi, koyduğunuz kısıtlamalarla imzalamayacak bir zorba yönetici yoktur” şeklinde bağırarak “sınırsız özgürlük” fikrini savunmuştu. Tarih genel iradenin de tiranların en kötüsü olabileceğini gösterdi; ama Robespierre’nin düşüncesinin belirsizlikleri ne olursa olsun, müdahalesi Fransız Bildirgesi’nin özgüllüklerinden birinin altını çiziyordu: Marccel Gouchet’in deyişiyle, “Hakların sayılması yerine yasa ile belirlenmesi tutkusunu”.

ABD’de anayasasındaki ilk değişiklik (1791) şunu belirtmekle yetinmiştir: “Kongre , ifade ya da basın özgürlüğünü kısıtlayan, hiçbir yasa çıkarmayacaktır.” Zaten 1776’da Virginia İnsan Hakları yasası, Basın özgürlüğünün, özgürlüğün en güçlü kalelerinden biri olduğunu ve

sadece despot hükümetler tarafından engellenebileceğini ilan etmişti. ABD’de basım işleriyle ilgilenenler için patent, marka ve gazeteciler için de tescil yoktur. Bundan çıkan sonuç şudur: ABD’de bir gazetenin ortaya çıkışı basit ve kolay bir girişimdir; gazetecinin masraflarını karşılayabilmesi için az sayıda abone yeterlidir, bu arada süreli ya da yarı süreli yayınların sayısı ise inanılır gibi değildir.

Amerika’da Demokrasi’nin yazarı, Avrupa’nın tanımadığı bu özgürlük ve karışıklıktan kolayca etkilenmişti. İsveç dışındaki Avrupa ülkelerinde özgür ve hükümetlerden bağımsız bir basın ortaya çıkması için 19. Yüzyılın ikinci yarısını hatta sonunu beklemek gerekmişti.

İngiltere’de 1695’te Licensing Act’in (sansür) ortadan kalkmasıyla basın, mahkeme yetkisi altına girmiştir. Bu gazetelerin çoğalışını kolaylaştırmıştı, ama karşı karşıya kaldıkları çok sayıda kovuşturma ve mahkumiyet nedeniyle özgürlükleri engellemiştir. Öte yandan gazeteler için getirilen özel vergiler, maliyeti arttırmıştır. Bu vergiler ancak 1885’te resmen yürürlükten kaldırılmıştır.

Fransa’da Devrim, bir ülkede “okuma alışkanlığı pek olmayan, cehalet ve esaretten kurtulmaya çalışan kalabalık bir ulusun tek eğitim aracı olan basına” olağanüstü bir canlılık getirmiştir. Kısa bir süre sonra Terreur dönemi (1793-1794) yasaklama konusunda kamuya hiçbir açıklama getirmeden gazetelerin gelişimine son vermiştir. Louis-Stansilas Freron’un da yazdığı gibi, “Robespierre, ‘artık yayıncılık için izne gerek yoktur, ama balta, bu özgürlükten yararlanacak kafalar üzerindedir’

demıştır.” Bu dönemi izleyen rejimler, çok sert olmayan ama oldukça etkili bir baskı politikası uygulamışlardır: Önceden verilen izin ve gazeteleri mühürlü kağıtlara basma zorunluluğu, basını yola getirme olanağı sağlamıştır. Napolyon, basını propagandası için bir araç haline getirmiştir. 1830 Temmuz’unda Polignac, olayı kötü yanından ele alarak “sürelî basın, sadece düzensizlik ve ayaklanmaya yol açan bir unsurdur ve onun doğasında ondan başka bir şey olmamak vardır” suçlamasını getirmiştir. Basın, düzene karşı direnişî örgütlemiş ve Trois Glorieuses (1830) isyanı, X. Charles ve başbakanını devirmiştir.

Temmuz Monarşisi (1830-1848), 2. Cumhuriyet (1848-1852) ve 2. İmparatorluk (1852-1870) dönemleri sırasıyla hoşgörülü ve sert iktidarlar karşısında özgürlüğün yavaş yavaş elde edildiği dönemler olmuştur. Bununla birlikte siyasal istem, gazetelerin değişiminin ve okuyucuların sayısındaki artışın tek nedeni değildir. Basın aynı dönemde ilk ekonomik ve teknik devrimini yaşamıştır. Bu sonucu doğuran; Fransa’da, hatta Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda 19. Yüzyılın sonunda demokratik bir kitle basınının ortaya çıkışına olanak veren sosyal değişimler bütünüdür.

Endüstri Devrimi ve Basının Gelişimi

O zamanlar iletişimin güçlüğüyle sağlandığı ülkelerde gazete, pahalı ve sınırlı bir seçkinler topluluğuna mahsus bir üründü. Üretim yavaştı. En tutulan gazete bin nüsha basılıyordu. Her şey bir kaç yılda

allak-bullak oldu. Telgraf ve demiryolu, haberleri en hızlı biçimde iletmeye başladı: Enformasyon, Havas (1835), Associated Press (1848), Reuter (1851) ajansları tarafından satılan ticari bir mal haline geldi. Rotatifler, ardından linotipler, gazetelerin basım sürelerini hızlandırma, daha çok gazete basma ve üretim maliyetini düşürme imkanının sağladı. Aynı dönemde Emile de Giardin gibi gözüpek girişimciler, hem okuyucu hem de ilancılara satarak gazete fiyatlarını yarı yarıya azalttılar. Popüler basın, eğitim düzeyinin gelişimi ile sayısı artan okuyuculara sadece siyasal enformasyon değil, eğlence de götürdü

Böylece 19. Yüzyılın sonunda Avrupa gazeteleri -daha önce ABD’de yaşananlara benzer biçimde- demokrasi araçları haline geldi. 1790’da Amerika Birleşik Devletleri’nde sekiz günlük gazete vardı. 1890’da sayıları 1.662 , tirajları da sekiz milyonu, 1910’da bu rakam 2.433 gazete ve 24 milyonun üstünde tirajla rekor düzeye ulaştı. 1870 yılında Fransa’da her gün satılan gazete sayısı bir milyonu geçerken, 1914’de bu sayı 10 milyonu.

Fransa’da 29 Temmuz 1881 tarihli yasa, bu özgürlüğün kullanımını düzene koymuştur. Bir yayınının ortaya çıkışından önceki işlemler aşırı derecede basitleştirilmiştir. 1789 deklarasyonunda yer alan bir dizi haktan sonra bu yasa yine de, yönetim ya da kişilerin gazeteleri, özgürlüklerin “kötüye kullanımı” konusunda güvence vermeye zorlayabileceği durumları sıralamıştır. Böylece yasa, liberal öğretinin ilkelerini titizlikle uygulamıştır. Koruyucu önlemlerin ortadan kaldırılışı

ile sağlanan yayın özgürlüğü, özel bir zorla önleyici sistemin oluşumu, basın girişimlerine liberal kapitalist bir sistemin ortak yasaasının uygulamasından ileri gelen girişim özgürlüğü.(Charon, 1992)

Basın özgürlüğü, batı dünyasında o denli içselleştirilmiştir ki, bunun içeriği ve sınırları üzerinde tartışmak, konuşmak hatta düşünmek bile gereksizdir. Batı düşüncesinde basın özgürlüğü, tüm temel hak ve hürriyetlerin başında gelir ve adeta hepsinin koruyucusudur. Ülkemizde ise bu kavram, günümüzde bile tartışılır durumdadır.

Basın özgürlüğü, düşünce açıklama özgürlüğü çerçevesinde ele alınmalıdır. “Basın yoluyla düşünce açıklama özgürlüğü” belirli bir düşüncenin açıklanması ve açıklanan düşünce etrafında örgütlenilmesi hakkının kullanılma yöntemlerindedir. Salt düşünce kişinin iç dünyasıyla ilgili bir olgudur. Kişinin “düşünmek” yeteneğinin sınırlandırılması veya engellenmesi düşünülemez ve zaten mümkün değildir. Bu açıdandır ki “düşünce özgürlüğü” düşüncenin açıklanması olanağı sağlandığında gerçekleşebilir; “basın” da bu olanağın kullanılma araçlarındandır. Çağdaş demokrasiler, “çoğulcu”, “uzlaşmacı”, “dönüşümcü” siyasal sistemler oldukları için düşüncenin açıklanmasında sınır kabul edilmez. Böylece kişiler, gerçekleri öğrenmek, bilgilenmek olanağına kavuşabilirler. Bu olanağın sağlanması ise, kişilerin sağlıklı siyasal tercihlerde bulunarak, demokrasiye işlerlik kazandırmalarının vazgeçilmez koşuludur.(Özek, 1999:223)

Hasan Refik Ertuğ 1959 tarihli “Basın Yayın Hareketleri Tarihi” isimli kitabında basın özgürlüğünü; “Haberleri, fikirleri ve bunların yorumlarını a) serbestçe toplamak, b) vasıtalı ve vasıtasız çoğaltmak ve c) umuma yaymak hususunda vatandaşlara (hatta bütün insanlara) tanınan hak” olarak tanımlamıştır.(Ertuğ, 1959:176)

Basın Özgürlüğünün Türkiye’de Gelişimi

Osmanlıda 1726 tarihine kadar Türkçe eser basacak bir matbaanın kurulmasına izin verilmemiştir. Bu tarihte çıkan izinle ilk matbaa devlet eliyle kurulmuş ve Müteferrika Matbaası adıyla anılan bu matbaada ancak resmi makamların uygun gördükleri kitaplar ve risaleler basılmıştır. İlk Türkçe kitap 1729’da okuyucusuyla buluşmuştur. Oysa ilk Türkçe gazete bundan yaklaşık yüzyıl sonra basılabilmektedir.

Yüzyıl süresince Türkler tarafından özel matbaa kurulması gündeme gelmediğinden matbaalar ve kitap basımı hakkında yasal düzenlemeler yapılması gereği ortaya çıkmamıştır. Fakat 1832’den sonra matbaa açmak, kitap basmak ve gazete çıkarmak için yapılan başvuruların artmasıyla yasal düzenleme yapmak şart olmuştur. Takvim-i Vekayi’nin çıktığı gün Osmanlı’da özgürlük düşüncesi, hükümeti ve yönetimi eleştirme ve denetleme duygusu, henüz üç beş aydın kişiden başka kimsenin kafasında yer etmemişken; Tercüman-ı Ahval’in yayın hayatına adım atmasının ardından, özgürlük konuları, hükümet icraatını eleştirme,

hatta gazeteler arasında polemikler, halkın, özellikle de Türk aydınının başlıca konusu olmuştur.

4 Ocak 1840 tarihli 189 sayılı Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Padişah buyruğuyla; kitap bastırmak isteyen özel kişilerin Devlet matbaasına başvurabilecekleri ve basım için gerekli parayı peşin ödedikleri takdirde, diledikleri kitapları basabilecekleri, bastırdıkları kitapların hepsinin kendilerine teslim edileceği ve istedikleri fiyata satabilecekleri duyurulmuştur.

Ancak hükümet bu düzenlemeden birbuçuk yıl sonra vazgeçmiş ve 7 Haziran 1841'de çıkardığı bir buyrukla; özel kişilerin Devlet Matbaasında bastıracakları eser için öncelikle Bab-ı Ali'den izin almaları gerektiğini ilan etmiştir.

10 Temmuz 1842 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir diğer buyrukla; Devlet Matbaasında basılan ve basılacak olan kitapların satış amacıyla İstanbul dışına çıkarılması sırasında Matbaaya bir resim ödenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu karar basın özgürlüğünü kısıtlayan ilk iktisadi önlem sayılmalıdır. Bu mali baskı 17 Şubat 1846'da kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti, basın özgürlüğünün olmazsa olmazı olan matbaalar üzerindeki denetimini 1850'lerden sonra gittikçe arttırmıştır. 7 Temmuz 1856'da özel matbaaların uymaları gereken şartlar ilan edilmişken, bununla yetinilmeyerek, 17 Şubat 1857'de Matbaa

Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Bu Nizamname, ilk defa matbaaları genel ve objektif kurallara bağlamıştır.

Nizamnamenin 1. ve 2. maddelerine göre, İstanbul'da matbaa açmak isteyenlerin durumları "Meclis-i Maarif ve Zaptiye marifetiyle tahkik olunduktan sonra, adı geçen meclisten ve sadrazamlık makamından sorulacak; sakınca görülmezse matbaa açabileceklerine ilişkin "Sened-i Mahsus" verilecekti. Öteki illerde oturanlar valilere başvuracaklar ve onlar için de aynı işlem yapılacaktı.(Kabacalı, 1990:18)

Nizamnameye göre, yabancı uyruklular da matbaa kurmak ve gazete çıkarmak için Hariciye Nezareti'nden izin almak zorundaydılar. Bilindiği gibi Osmanlıda ilk Türkçe gazete Sultan II. Mahmut'un emriyle 1831 yılında çıkarılmıştır.

Bu tarihten önce ve sonra İstanbul'da, İzmir'de, Selanik'te ve diğer bazı şehirlerde yabancı ve azımlık dillerinde gazete, dergi yayını yapılmaktaydı. Bunlar, yayını hayatına ya hoşgörü ortamından yararlanarak veya türlü yollarla izin elde ederek başlamışlardı. Devlet, yerelle sınırlandırılmış bu girişimler için Tanzimat'a kadar herhangi bir yasal düzenleme yapmaya gerek görmemişti. Yabancı dildeki gazete ve dergiler yayınlanmadan önce sansüre tabi tutulmalarına rağmen, basın özgürlüğünden olabildiğince yararlanmışlardır. Yabancı dil bilen Türk aydınları bu gazeteler sayesinde dünyada olup bitenden, Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya getirdiği özgürlük ortamından, düşünce

akımlarından etkilenmişlerdir. Yabancılar ise bu gazete ve dergiler sayesinde Osmanlı'yı tanıma imkanı bulmuşlardır.

Türk Basınına ilk yasaklama 1858 Ceza Kanunu ile başlar. Bu kanun yayınlandığı zaman Osmanlı'da henüz iki gazete yayınlanmaktadır. Devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis. Dergi sayısı ise birdir: Vakayii Tıbbiye. 1858 Ceza Kanunu özellikle Türk Basını için oluşturulmamıştır. Bu kanun Fransızca'dan Türkçeye çevrilirken basınla ilgili maddeler de Türkçeye çevrilmiş ve ilk yasaklamalar böyle gelmiştir.

Bir diğer düzenleme Matbuat Nizamnamesi'dir. Nizamname yayınlandığı tarihlerde dört gazete yayınlanmaktaydı: Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-i Ahval ve Tasvir-i Efkâr. Buna azımlık ve Fransızca çıkan gazeteler de eklendiğinde sayı onu geçmiyordu. Gazetelerin yönetime muhalefet yapacak, eleştiride bulunacak gücü yoktu. Okuyucuları birkaç bini geçmiyordu. Buna rağmen bazı yöneticiler Avrupa'da gördükleri örnekleri Osmanlı'da yaşamamak için basının önünün şimdiden kesilmesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Bunun üzerine Fuat Paşa Matbuat Nizamnamesini Fransızcadan çevirerek Türk basının gelişmesine ve güçlenmesine bir engel daha oluşturdu.

Bu gelişme, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma çabalarının, bu alana bir yansıması olarak da görülebilir. Yasaların Fransızca'dan çevirilerinin yapılarak uyarlanması ise,

Osmanlıya giren ilk Batılı anlamdaki düşünce akımlarının, Fransız kökenli olmasıyla açıklanabilir.(Özgen, 1998:142)

12 Mart 1867'de gazetelere Âli Kararname gönderildi. Matbuat Nizamnamesi, bugünkü dile "Basın Yasası" şeklinde çevrilebilir. Çünkü burada Nizamname "Yasa" anlamındadır. Kararname-i Âli ise, sadrazamlar tarafından çıkarılan, bugünün yasa gücünde kararnamelerine denk düşen düzenlemedir. Ancak başta Namık Kemal olmak üzere birçok gazeteci ve yazar bunu "Âli Paşa'nın Kararnamesi" anlamında kullanarak paşayı alaya almışlardır.

Âli Kararname geçici olarak çıkarılmıştır ama 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. Çünkü kararnamenin çıkartılmasına neden olan koşullar ortadan kalkmamıştır. Yönetime gelen her hükümet Âli Kararname'yi kullanarak basına birçok sansür uygulamıştır.

30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdül Aziz'in tahttan indirilmesi ile başlayan ve 13 Şubat 1878 Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına kadar süren dönemde basın en özgür dönemini yaşamıştır.

Bu dönemde yurt dışında sürgünde olan gazeteciler İstanbul'a döndüler, gazetelerde her çeşit yazılar çıkmaya başladı, bazı yeni gazeteler yayımlandı. Beşinci Murad'ın üç aylık iktidar dönemi ve İkinci Abdül Hamid'in ilk yılları Osmanlı Basını için en güzel dönemdi. İlk Kanuni Esasi'nin yani Anayasa'nın ilanı havayı büsbütün coşturmuştu.

Anayasa'nın 12. Maddesi "Basın kanun dairesinde serbesttir" diyordu. Ancak bu basına kesin bir özgürlük tanııyordu. Herhangi bir

kanunla sansürlenmesinin önü açıldı. Üstelik Matbuat Nizamnamesi ve Âli Kararname yürürlükten kaldırılmamıştı. Yine de gazeteciler için sevindirici bir gelişmeydi Birinci Meşrutiyetin ilanı.

Ancak gazetecilerin sevinci uzun sürmedi. Sultan Abdül Hamid, Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek 23 Nisan 1877'de her alanda sıkı tedbirler almaya yöneldi. Sultan 1876 Aralık'ında ilan edilen Kanuni Esasi'ye ve yeni kurulan parlamenter rejime rağmen güdümlü bir düzenin hazırlıklarını yapıyordu. Ruslarla savaş patlak vermişti ve bu fırsatı kaçırmayan yönetim yeni bir Kararname yayınladı. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkı Yönetim Kararnamesiyle Padişah eskiden olduğu gibi olağanüstü yetkilerle donatılıyordu.

13 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan kapatıldı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda "İstibdat Dönemi" denen yeni bir dönem başlamış oldu.

Abdül Hamid, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kurulan komisyonun 1877 Nisan'ında Meclis'e getirdiği Basın Kanunu uzun tartışmalardan ve üzerinde yapılan düzeltmelerden sonra kabul edildi ve onaylanması için Padişaha gönderildi. Ancak kanundan memnun olmayan Abdül Hamid tasarıyı onaylamayarak, yürürlüğe sokmadı. Uzun uğraşlar sonucu oluşturulan bir basın kanunu da böylece unutuldu gitti. 1878 Şubat'ında Meclis dağıtılınca bütün Abdül Hamid dönemi eski nizamname ve kararnamelerle idare edildi.

1878 Maarif Nazırlığı, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti'nin katkısıyla gazeteler üzerindeki ön sansür şiddetlendirilmiş.

Dışişlerinde de Matbuat Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. 1880'de sansür siyasal olmayan dergilere de yayılmış, 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. Bir yandan da Maarif Nezareti'nde Tetkik-i Müllefat Komisyonu görevlendirilmiştir. 1888'de matbaaların bütün bastıklarına da ön sansür (ancak izin aldıktan sonra basma koşulu) getirilmiştir. 1894 Nizamnamesiyle kitapçıklar da kontrol altına alınmıştır. Buna 1907 yılına kadar alınmış birçok önlem de eklenebilir. Gerçekte Abdül Hamid döneminde hiçbir yeni basın kanunu yapılmamış, 1864 Matbuat Nizamnamesi ve Âli Kararname yürürlükte sayılmıştır. Geçici olarak askıya alınan Anayasa da salnamelerde yayınlanmakla "Basının yasalar çerçevesinde özgür olduğu" ilkesi sanki işletilmiş gibi gösterilmek istenmiştir. (Koloğlu, 1994:45)

II. Abdülhamid'in parlamentonun toplantıya çağrılacağını ve Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konulacağını bildiren dört satırlık fermanı 24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde yayımlanarak yurttaşlara duyurulmuştur. Bu fermanla yeniden yürürlüğe konulan 1876 Anayasası'na göre, seçimlerin yapılacağı da bildiriliyordu. Gazeteler için geniş bir özgürlük döneminin başlangıcı olan bu haber İstanbul'da büyük bir coşku yaratmıştır.

Sirkeci Garı'nın karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplanan gazeteciler kendi aralarında bir dernek kurmaya karar vermişler ve o günden itibaren yazı provalarını sansür kuruluna göndermemeyi kararlaştırmışlardır. Bu karar o gece yürürlüğe konmuş ve sansür

memurları gazete kapılarında geri çevrilmiştir. Girişilen bu eylem sonucu sansür ortadan kalkmış, İstanbul basını tam bir özgürlük havasına kavuşmuştur.(İnuğur, 1982:306)

Gazeteler 25 Temmuz 1908 sabahı otuz yıldan sonra ilk kez sansürsüz yayınlanmıştır. O günlerde çıkan gazetelerden en çok övülen kavramlar: anayasa, özgürlük, eşitlik, meşrutiyet'tir.

Meşrutiyetin ilanından itibaren bir buçuk ay içinde gazete çıkarmak için imtiyaz alanların sayısı ikiyüzü geçmiş, gazetecilikle ilgili olmayan, yeterli sermayesi dahi bulunmayan kimseler imtiyaz sahibi olmuştur. Önüne gelenin gazete yayınladığı, kişisel huçların dile getirildiği bu dönemde basını frenleyecek bir güç yoktur. Kısa sürede 353'e ulaşan gazete ve dergilerde, paşalar, nazırlar hatta padişah aleyhinde yazılar yer almaya başlamıştır. Bu dönemde, yayın öncesi ve sonrası herhangi bir kontrol olmadığından ve yazdıklarından dolayı ceza almayacaklarına bildiklerinden gazeteciler tam bir anarşi yaratmaya başlamışlardır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede siyasal gruplaşmalar başlamış, buna paralel olarak basında da gruplaşmalar görülmüştür. Siyasal çalkantılarla dolu böylesine bir ortamda çeşitli görüşler basına yansımış ve basın aracılığıyla çok şiddetli mücadele veren gruplar meydana gelmiştir. İktidar karşısında bir güç olarak beliren bu gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemiş, kamuoyunu yapıcı ve yöneltici, kitleleri hareket ettirici bir rol oynamışlardır.(İnuğur, 1982:312)

Böylesine karışık ve böylesine zıt fikirlerin oluşturduğu bir ortamda 13 Nisan 1909 günü tarihimizde (31 Mart olayı) adıyla anılan, üzücü olay meydana gelmiştir. İstanbul'da bazı askeri birliklerin de katılımıyla Sultanahmet Meydanında büyük gösteriler yapılmış, daha sonra gelişigüzel harekete geçen ve frenlenemeyen topluluğun şursuzca saldırıları sonunda (Şurayı Ümmet ve Tanin) gazetelerinin idarehaneleri tahrip ve yağma edilmiştir. Nazırlar, mebuslar, subaylar sokaklarda öldürülmüş, padişah, sadrazamı değiştirmek ve yeni bir hükümet kurulmasını sağlamak zorunda kalmıştır. Mahmut Şevket Paşa kumandasında Selanik'ten gelen Hareket ordusu tarafından ayaklanma bastırılmış, ülkede sıkıyönetim ilan edilerek olayın elebaşları yakalanmış, Derviş Vahdeti ve suç ortakları 26 Nisan 1909 günü idam edilmişlerdir.(İnuğur, 1982: 313-314)

31 Mart olayından çok kısa bir süre sonra 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisi'ne bir basın kanunu tasarısı getirildi. Basın özgürlüğünün yeni bir kanunla kısıtlanmaya çalışılması gazeteciler arasında çok geniş tepkiler yarattı. Tasarı her yönden saldırılara uğradı. Uzun tartışmalar sonucu tasarı 14 Temmuz 1909'da Mebusan Meclisi'nde kabul edildi. Ayan Meclisi'nden hızla geçen basın kanunu tasarısı 18 Temmuz 1909'da kesinleşti. Bir çok değişiklik yapılarak 1931'e kadar yürürlükte kalan bu kanunun birçok maddesi 1881 tarihli Fransız Basın Kanunundan çevrilmiştir. Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimliydi ama

sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü her bakımdan sınırlandı. 1909'da kurulan basın rejimi geniş bir baskı rejimine dönüşmüştür.

1909 Basın Kanunu'nda bir yandan geniş özgürlük vermek, bir yandan da zararlı yayınları önlemek kaygısı yan yana görülmektedir. Bu kanunla, gazetelerden sansür ve hükümetin yayınlar dolayısıyla ihtarında bulunma yetkisi kaldırılmıştır. Yalnız devletin güvenliğini sarsacak ve halkı isyana sürükleyecek nitelikteki yayınlar dolayısıyla, hükümete bir gazeteyi geçici süre için kapatma yetkisi tanınmıştır.(İnuğur, 1982:318)

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Tevfik Paşa üçüncü kez sadrazam oldu. Aralık 1918'de Meclis kapatıldı ve sansür yeniden başladı.

1919 Şubat'ında Padişah V. Mehmed Vahdettin ile sadrazam Tevfik Paşa'nın ve Bakanlar Kurulu üyelerinin imzalarıyla "Sıkıyönetim uygulanan yerlerde her türlü kitap, dergi, kağıtlar ve süreli ve süresiz yayınlar hakkında" kararname yayımlandı. Matbuat Kanunundaki 1912, 1913 ve 1914 değişiklikleri padişahın, sadrazamın ve iki nazırın imzalarıyla 'kanun-u muvakkat' olarak yayımlanmıştı. Bu kez basınla ilgili ilk kanun hükmünde kararname çıkarılıyordu.

4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in öncülüğünde toplanan Sivas Kongresi sırasında, Kongre'nin yayın organı olarak İrade-i Milliye gazetesi yayımlandı. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinin ardından 10 Ocak 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesi yayımlandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışından 6 gün sonra, 29 Nisan 1920’de, 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu kabul ederek basına ilk kuralı getirdi. Bu kanuna göre, Meclisin yasallığına başkaldırmaya yönelik sözle, eylemle ya da yazılı olarak muhalefette bulunan ve ülkede karışıklık çıkaranlar vatan haini sayılacaklardı.

6 Mayıs 1920 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi, Anadolu’yu İstanbul’dan kopardı. Çünkü İstanbul’la haberleşmeye sansür konmuştu. Kararnamede, İstanbul’dan gelecek resmi evrakın ve İstanbul’da çıkan süreli yayınların geri gönderilmesini kapsıyordu. Bu yasağın uygulanabilmesi için Anadolu’nun birçok il ve ilçesinde merkezler kuruldu. Sansüre 25 Ekim 1923’te son verildi.

Cumhuriyet Döneminde, 13 Şubat 1925’te patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması sonrası ilan edilen sıkıyönetim, birkaç kez uzatılarak 23 kasım 1927’ye kadar sürdürülmüştür. Bu ayaklanmanın bastırılması sırasında Fethi Bey kabinesi düşmüş yerine İsmet Paşa kabinesi geçmiştir. İsmet Paşa kabineyi kurduğu gün Takrir-i Sükün Kanununun kabul edilmesini ve askeri hareket bölgesiyle Ankara’da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasını sağladı.(Kabacalı, 1999:133)

Tek partili sistemlerin basını ancak “Güdümlü Basın”dır. Belli bir kamuoyu oluşturmak için görevlendirilmiş bir basının özgürlükten çok görevini daha iyi yapabilmek için yetkiye ihtiyacı vardır. Türk basını da 1923-1945 yılları arasında Matbuat Umum Müdürlüğü denen Basın Yayın genel Müdürlüğü’nün yönlendirmesiyle üstyapıya uygun bir altyapı

oluşturmak için çalışmıştır. Dolayısıyla gazeteciden çok birer basın teknisyeni olarak görülmüşlerdir. Kendilerine ne yapacakları, onlardan ne istendiği söylenmiş ve onlar da en yararlı sonuca ulaşabilmek için yöntem belirleyip, çalışmışlardır. İsmet Bozdağ, “Bir ciltçiye kitap ciltlemek için ne kadar hürriyet lazımsa, tek partili yönetimlerde de gazetecilere o kadar hürriyet gereklidir.” der. Türk basını da bir ciltçinin ihtiyacı olan hürriyet kadar hürriyete sahip olmuş ve ülkenin en zor günlerinde görevini yerini getirmiştir.

25 Temmuz 1931 günü kabul edilen Basın kanunu yetmiş maddeden oluşuyordu. 50. madde “Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, Bakanlar Kurulu kararı ile gazete ve dergiler, geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan gazetenin sorumluları başka adla gazete çıkaramazlar” diyordu.(Bozdağ, 1990:173)

21 Temmuz 1946 seçimleri öncesinde, TBMM'nin yedinci dönemi 14 Haziran 1946 tarihinde tatile girmeden önce önemli demokratik adımlar atılmıştır. Bunlardan biri de basın özgürlüğü konusundadır. 13 Haziran 1946 tarihinde 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddesi kaldırılmıştır. Ancak 50. Maddenin kaldırılmasıyla gazetelerin kapatılmasının son bulmadığı görülecektir. 21 Temmuz seçimlerinin ardından Celal Bayar'ın, hükümeti seçimlere hile karıştırmakla suçlayan bildirisini, 25 Temmuz 1946 tarihinde üç gazetede yayınlanınca, bu gazetelerden Yeni Sabah ve Gerçek sıkıyönetimce kapatılmıştır. CHP

yanlısı Tanin gazetesinin kapatılmadığı görülmektedir. İstanbul'da sıkıyönetimin varlığının devam etmesi, 50. Madde kaldırılrsa bile basın üzerindeki çifte baskıdan sadece birinin kalktığını göstermektedir. Nitekim, 1947 yılının Mayıs ayında sıkıyönetim idaresinin altı ay daha uzatılması hakkındaki kanunun görüşülmesi sırasında, DP Başkanı Celal Bayar bu duruma karşı çıkmıştır. Bayar, sıkıyönetimin “siyasi bir tazyik vasıtası” olarak istendi görüşünü savunmuş, asıl amacın basın özgürlüğünü sınırlandırmak olduğunu belirtmiştir.(Gürkan, 1998:338-339)

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat parti, tek partili rejime karşı gerçek anlamda demokrasi vaat ediyordu. Sözcüleri polis devleti yapısının yıkılarak, yerine insan haklarına dayalı bir hukuk düzeninin kurulacağını söylüyorlardı. Batı ölçütleri oranında basın özgürlüğü de DP'nin vaatleri arasındaydı. Baskıdan bunalan halkın ve basının kurtarıcılığına soyunan DP, CHP'yi büyük bir yenilgiye uğratarak tek başına iktidar oldu.

Demokrat Parti'nin ilk icraatlarından biri basın kanunu değiştirmektir. Daha önceki uygulamalardan yararlanılarak hızla tamamlanan yeni Basın Kanunu 15 Temmuz 1950'de TBMM'de kabul edildi ve 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe girdi. Günümüze kadar birçok maddesi değiştirilen bu kanun her şeye rağmen hala yürürlüktedir.

Basın kanunu, 1931 Matbuat Kanununun hükümete tanıdığı yetkileri kaldırdı. Artık gazete çıkarmak için izin almak gerekmiyordu;bildirimde bulunmak yeterliydi. Basın suçları “Toplu Basın

Mahkemeleri”nde yargılanıyor ve basın için bir güvence niteliği taşıyordu. Gazete sahipleri, yayımlanan yazılardan dolayı ceza sorumluluğu taşımıyorlardı. Buna karşılık yazı işleri müdürleri, yazarla birlikte sorumluluk ve hapis tehdidi altındaydı. Öte yandan 1931 Matbuat Kanunu’ndaki 51. madde demokratikleştirilerek 31. madde olarak alınmış ve yurt dışında basılan yayınların Bakanlar Kurulu kararıyla sansür edilebilmesi öngörülmüştür.(Kabacalı, 1999:230)

1950 seçimlerinden sonra Başbakan olan ve 10 yıl boyunca bu makamda kalan, partinin ikinci adamı Adnan Menderes daha ileriye gidiyor ve “Benim yatak odam bile basına açık olacaktır” diyordu.”(Kahraman, 1996:69)

Basın ve DP dostluğu 1954 yılına kadar devam etti. 1954’te devletin tüm birikimlerini bitiren Demokrat Parti, basın tarafından eleştirilmeyi başlandı. Sorunların üstesinden gelemeyen iktidar, desteğini çeken, sorunları sayfalarına aktaran basına yöneldi. Günahı kendinde, yarattığı sorunlarda arama yerine, basında aramaya başladı. Basını köşeye sıkıştırıp, susturma yolunu seçti. Bu da ortamı gerginleştirmekten başka işe yaramadı.

6 eylül 1955 günü başlayıp 7 Eylül sabahına kadar süren, İstanbul ve İzmir’de azınlığa ait dükkanların, kiliselerin yakılıp yıkılması, yağmalanmasıyla sonuçlanan olaylar, Demokrat Partinin başlattığı ve daha sonra kontrolden çıkan bir gösterinin sonucuydu. Görünüşte, Atatürk’ün Selanik’teki evine ve Türkiye Konsolosluğu’na bomba atılmasını protesto

etmek için böyle bir gösteri yapılmıştı. Oysa gerçekte, DP'nin iç ve dış politikada tam bir iflasın eşiğinde bulunması nedeniyle hem halkı avutmak, hem de Londra'da Kıbrıs konusunda görüşmeler yapan Fatin Rüştü Zorlu'ya destek vermek için düzenlenmişti. Olaylar ordunun da yardımıyla güçlükle bastırılabilirdi ve hemen ardından sıkıyönetim ilan edildi. Olayların şiddetlenmesinde baş suçlu olarak görülen basma sansür uygulandı.

Dokuz ay süren sıkıyönetim kalktığı gün, 7 Haziran 1956'da, TBMM basınla ilgili iki kanun tasarısını ele aldı. Tasarı DP meclis grubunun 29 Mayıs günü toplantısında görüşülmüştü. O gün Menderes 1950'de basın özgürlüğünü sağlamakla büyük bir hata işlendiğini söylemişti.(Kabacalı, 1999:250)

DP ile basın arasındaki zıtlaşma 27 Mayıs 1960 ihtilalinin gerçekleşmesiyle son bulmuştur. Taraflardan biri devrik iktidar olarak adli makamlar önünde hesap vermeye giderken, basın da aynı II. Meşrutiyet'in ilanında olduğu gibi, sonsuz bir özgürlük havasına girmiştir. Bu özgürlük havasında en büyük paya sahip olan etkenlerin başında da, 12 Ekim 1960 tarihli ve 94 sayılı kanunla 6334,6733 sayılı yasaların yürürlükten kaldırılması gelmekteydi. Daha sonra da, Milli Birlik Komitesi, 1950 tarihli Basın Yasası'nda kabul edilmiş olan bütün antidemokratik maddelerin yürürlükten kaldırılması amacıyla 29 Kasım 1960 tarih ve 143 sayılı yasayı çıkarmıştır.(Özgen, 1998:171)

Yasalarda yapılan değişiklikler, basma özgürce görevini yapma imkanı vermiştir. Ancak bir süre sonra ihtilalle iktidardan uzaklaştırılan DP üyelerine karşı, basında inanılmaz yazılar ve suçlamalar yayınlanmaya başlamıştır. Bu durumda basını frenleyecek bir düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sansür ihtilalin amaçlarına ters düşeceğinden, basında özdenetimi sağlayacak bir sistemin oluşturulması üzerine çalışılmıştır. Böylece basın denetim altına alınacak, ancak basın mensuplarıyla bir zıtlasmaya gidilmeyecektir. Basında özdenetimi sağlamak üzere “Basın Şeref Divanı” oluşturulur ve 24 Temmuz 1960 günü Basın Ahlak Yasası imzalanır.

61 Anayasası'yla tanınan özgürlükler, Milli Birlik Komitesinin 1962 seçimleri öncesi çıkardığı yasayla gölgelendi. Yasa yürürlüğe girdikten sonra birçok gazeteci hakkında ağır ceza mahkemelerinde dava açıldı. Kimi gazeteci ve yazarlar tutuklandı.

12 Mart 1971 günü komutanlar hükümete muntıra verdiler. Hükümeti, görüş, tutum ve icraatlarıyla ülkeyi, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmakla suçlayan muhtıranın ardından hükümet istifa etti.

26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edildi. Yaklaşık 20 gün sonra sıkıyönetim kanunu yayınlandı. Kanun, sıkıyönetim komutanını, hiçbir gerekçe göstermeksizin, evleri, kişilerin üstünü, belgeleri arama, partileri, sendikeleri, dernekleri kapatma, mektup ve haberleşmeyi sansür etme, basını ve hertürlü yayını denetleme, basımevlerini kapama hakkı ve

yetkisiyle donatmıştı. 61 Anayasasının basın özgürlüğünü güvence altına alan 21-27'inci maddeleri değiştirildi. Sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası uyguladı.

1980'lere kadar siyasal ve sosyal etkenler basının şekillenmesinde rol oynamıştır. Ancak 1980'den sonra belirleyicilikte önceliği ekonomik öğeler almıştır. 1980'de basın için dönüm noktası 24 Ocak'tır. O gün açıklanan "İstikrar Kararları"yla Türkiye Ekonomisi tam liberal yapıya yönelmiştir. 24 Ocak 1980 tarihine kadar gazete kağıdı basına, kilo maliyeti 30-35 lira arası bir fiyata verilirken bu rakam birden bire 41 liraya çıktı, bu sıçrayış basını ve yayıncılık dünyasını büyük ve ani bir para sıkıntısı içine düşürdü. Ancak arkasında büyük sermayenin ve oradan gelen reklamın desteğini alabilenler ayakta kalabiliyordu.

Gazetelerin kağıdı serbest piyasa fiyatı üzerinden alma zorunluluğu karşısında umutlar ilan ve reklamlara bağlandı. Basın İlan Kurumu aracılığıyla dağıtılan resmi ilan ve reklam gelirleri düzenli artış gösterdi. Ancak yeterli değildi. Gazeteler özel reklam pastasından daha fazla pay kapabilmek için kıyasıya rekabete giriştiler. Tiraj arttırabilmek için çok masraflı hatta yıkıcı promosyon kampanyalarına yöneldiler. Gelirlerinin büyük bölümünü reklama ayırmaya başladılar. 1985-1989 arasındaki toplam reklam harcamalarının yaklaşık onda birini basın harcamıştır. 1990'da da basın televizyon reklam harcamalarında sektör olarak üçüncülükten ikinciliğe yükselmiştir.

Yavaş yavaş büyük sermayenin eline geçmeye başlayan basın, bir yandan da iktidarın kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Bu dönemin en etkili sansür yöntemi kağıt fiyatlarına yapılan zamlardır. Bu sayede gazeteler ya sayfa azaltıyor ya da bu zamlara dayanamayıp kapanıyordu.

12 Eylül hareketinden sonra basın yeni kısıtlamalar ve düzenlemelerle karşı karşıya kalmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının yanı sıra, gazetecilerin ekonomik çıkarlarını ve bağımsızlıklarını savunmaları da zorlaşmıştır. Toplu sözleşme ve grev yasalarında yapılan değişiklikler, çalışan gazeteciyi önemli ölçüde güçsüzleştirmiştir. İşveren karşısında düşünsel bağımsızlığını ve maddi çıkarlarını savunamayan gazetecilerden oluşan bir basına sahip bulunduğumuz söylenemez tümüyle. Ama edilginleşmenin ve güçsüzleşmenin boyutlarını görmezden gelmenin mümkün olmadığı da söylenmelidir.(Oktay, 1987:133)

12 Eylül rejimi, 12 Mart'a oranla daha kalıcı olmayı hedeflediğinden özgürlükleri daha fazla kısıtlamıştır. Böylelikle toplumun depolitizasyonunu gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. 1980-1984 yılları arasında gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkumiyet kararlarının toplamının 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşması bunu kanıtlar.

1927 yılında çıkarılan "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu" Mart 1986'da değiştirilerek sansür yasası haline getirildi. Basında "Muzır Kurulu" olarak adlandırılan, 11 kişiden oluşturulan bir

kurul yasanın uygulanmasını üstlendi. Kurul, her türlü yayını, yasanın yorumuna açık ilkelerine göre denetledi. Kanunun uygulamasına geçildikten sonra gazete ve dergiler için çok sayıda dava açıldı. Milyarlarca liralık para cezalarına hükmedildi. Romanlar ve bilimsel kitaplar da yargılanmaktan ve ceza almaktan kurtulamadı.

7 Haziran 2001 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ve kısaca “RTÜK Kanunu” olarak bilinen 4676 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, 1990 yılında Magic Box televizyonuyla başlayan özel televizyon ve radyoların yayınlarını ve frekans problemlerini çözmeyi amaçlamaktadır. 1990'lara kadar yazılı basını sansürlemekle uğraşan siyasi otorite, bu yıldan sonra Türkiye’de yeni yeni filizlenmeye başlayan ve kısa sürede hızla yaygınlaşan özel televizyon ve radyoları da denetimi altına almak zorunda kalmıştır. Yasal boşluklardan faydalanarak, hiçbir denetime takılmadan yayım yapan radyo ve televizyonlar 1994 yılından itibaren RTÜK’le tanışmışlardır. Ancak 2001 yılına kadar RTÜK üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamadığından kanunun son şeklini alması yedi yıl gecikmiştir.

Sonuç

Özgürlüğün tarihine yaptığımız yolculukta çeşitli düşünürlerin bu kavramı ele alış biçimini inceledik. Ve gördük ki, ilk çağlarda köleler, kadınlar ve çocuklara atfedilen bu değer, günümüzde de çok farklı değildir. Roma’da her şey devlet içinken, günümüz Türkiye’sinde de

aymıdır. Modern demokrasilerde devlet halk için varken, Türkiye’de halk devlet için vardır. Devletin üzerinden bir şey yoktur. Devlet gerektiğinde özgürlükleri kısıtlayabilir. Nitekim basın üzerindeki baskılarda da devletin egemenliğini görüyoruz. Türkiye’de yayınlanan ilk gazeteden günümüze devlet basın üzerinde baskısını her dönem hissettirmiştir. Basın, İkinci meşrutiyet, 1940 yılların son dönemleri, Menderes dönemi ve 1961 Anayasası’nın ilanından sonra kısa bir süre rahat nefes alabilmiştir. Bu nefes alma molalarında ise genelde bu özgürlük havasını hazmedememiş ve karışıklıklara yol açmıştır.

31 Mart olayı, Tan matbaasının basılması ve 6-7 Eylül olayları hep bu özgürlüğün yeşerdiği dönemlerde yaşanmış ve sonu yine baskıyla bitmiştir. Basın niçin özgürlüğünü etkili bir şekilde kullanamamaktadır? ya da basın devlet tarafından serbest bırakıldığında gerçekten özgür olmakta mıdır? Bu sorular cevaplandığında özgürlüğün mümkün olmadığı görülür. Basın hiçbir zaman özgür değildir ki, özgürlüğünü etkili bir şekilde kullansın. Devlet baskı yapmazsa bu kez çeşitli çevreler, ideolojiler tarafından baskı altına alınır. Yazılı veya görsel basın sağ veya sol ideolojiler, reklam verenler, patronlar, araştırma şirketleri, okuyucular gibi baskı odaklarının baskısı altındadır. Gazeteciler eğitilmediği, gazeteler maddi olarak bağımsız olmadığı sürece, basının kanunlarla kontrol altına alınması gerekir. Aksi takdirde başka odakların sözcülüğünü yapacak ve toplumda daha çok kargaşaya neden olacaktır.

Ancak toplumsal sorumluluğunun bilincine varmış bir basın özgür yayıncılık yapabilir. Türkiye şartlarında bu mümkün olmadığı için veya çok uzun yıllar alacağı için, bu şimdilik bir ütopyadır.

Kaynakça:

- BALDINI, Massimo, **İletişim Tarihi**, Çev: Gül Batuş, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 20006
- BOZDAĞ, İsmet, **Basın İstibdadı**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1990
- CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000
- CHARON, Jean Marie, **Zorla Elde Edilen Basın Özgürlüğü**, Jean-Luc Pouthier, Medya Dünyası, Çev: Oya Tatlıpınar, İletişim, 1992
- ÇAPLI, Bülent, **Televizyon ve Siyasal Sistem**, İmge, Ankara,1995
- ERTUĞ, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1959
- GÜRKAN, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970
- İNÜĞUR, M.Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.
- KABACALI(1), Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, Temmuz 1990

- KABACALI(2), Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1999.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Cici Basının Sefalet ve Rezaleti**, Tümm zamanlar Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1996.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 1994
- LOCKE, John, "Sivil Toplumda Devlet", **J.Locke ve Siyasi Liberalizmin Erken Felsefesi**, çev: Serdar Taşçı, Metropol yayınları, İstanbul 2002.
- OKFAY, Ahmet, **Toplumsal Değişme ve Basın**, Tuba Matbaası, İstanbul, Ekim 1987
- ÖZEK, Çetin, **Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, Eylül 1999
- ÖZGEN, Murat, **Gazetecinin Etik Kimliği**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998, s:14
- PLATON, **Devlet IV Kitap**, Metropol Yayınları, Çev: Serdar Taşçı, İstanbul 2002.